

Tilburgse benen

Als de dichter van het 'Tilburgs ABC', Jace van de Ven, is aanbeland bij de voor ABC-dichters altijd moeilijke letter X, kiest hij voor X-benen. De regel luidt: "X is 'n x-bêen, èn die hède twee". Dat mag wat raadselachtig klinken, maar het klopt wel, want *bêen* is in het Tilburgs dialect zowel de enkelvoudige als de meervoudsvorm: 'been' maar ook 'benen'. Een voorbeeld van het meervoudig gebruik vinden we al in het handschrift uit 1916 van Nicolaas Daamen¹, en wel in een kinderversje dat op 6 januari werd gezongen bij een spelletje waarbij over kaarsjes moest worden gesprongen:

*"Kerske, kerske,
over de been
al die daar nie over en kan
die wit er nie van."*

Over de benen van de legendarische Tilburgse wielerkampioen Jan Pijnenburg schreef Kubke Kladder in 1929:

*"Dur z'n groot durzettingsvermeugen (...) is Jantje 'ne goeie fietser geworden. Hij hee sterke been, en dè is noodig nie alleen om te fietsen, mar ook om de weelde van goed fietser zèn te kunnen draogen."*²

Van recente datum zijn de volgende regels van volksdichter Piet van Beers over zijn zonnebadende echtgenote:

*"Der bêen èn bille zèn al flink aon 't brèune.
Dèsse mar ötkèkt vur unne zonnesteek."*³

In soorten en maten

Twee jaar geleden besloot ik over elke regel van Van de Vens ABC-gedicht een hoofdstuk te schrijven voor een ABC-boek van het Tilburgs.⁴ Wat hieronder volgt is een enigszins ingekorte versie van het hoofdstuk 'X en de X-bêen'. Dat had een ultrakort hoofdstuk kunnen worden, want in de vele Tilburgse dialectteksten die ik onderzocht heb, bleek niemand rond te lopen met X-benen. Gelukkig had ik me voorgenomen het werk niet al te zeer te begrenzen. Dus wie X-benen zegt, mag ook O-benen opnemen, en zelfs I-benen – die ik me voorstel als magere, rechte benen – al hadden de Tilburgers, en ongetwijfeld ook vele andere Brabanders, daar vroeger benamingen voor die niets met het alfabet te maken hebben. Dat bleek een werkbare invalshoek te zijn, want de vorm

of stand van de benen en de wijze waarop ze bewogen werden tijdens het lopen, blijkt onderwerp te zijn geweest van een verrassend uitgebreide en humorvolle verbeelding.

Zoals de volgende naamgevingen.

Dikke bêene: Goedgetòld geeft als uitdrukking: "Ge mòt nie zo saawele, daor krèede mar dikke bêene van; volkswijsheid: veel kletsen is niet gezond."⁵

Dikke damesbenen vormden overigens geen beletsel voor verkering of huwelijk. In een prent van Cees Robben (7 juli 1967) zien we twee jongens naar een passerend meisje kijken dat door Robben inderdaad is toegerust met forse benen. Met de tekst: "D'r bêenen zèn iets te dik... Dè-wel... Mar dè vrèèfder op d'n duur wel aaf..."

Kolomme: 'Rechte benen'.

*"Opeens ging de deur open en onze pa zaag un dame, nou dame, hij zaag un vrouw mee van die bêen waor gin model òn zaat, net kolommen en nie al te lang, de kaomer binnenstappe."*⁶

*Stalbêene: 'Kuitloze benen. Benen die zo recht zijn als de palen in de stal waartussen de koeien vastgebonden waren.'*⁷

Steigerpòltjes: Volgens het Woordenboek van de Brabantse Dialecten (WBD) exclusief in gebruik geweest in Tilburg voor 'rechte benen'.

Stèkke: Het WBD geeft voor magere benen: 'stekken', in het noorden van Noord-Brabant, maar vaker in Udenhout, Tilburg, en Goirle. Een geschreven voorbeeld daarvan vond ik bij Naarus (Bernard de Pont), in een column waarin hij vertelt over de gevaren van een met boenwas ingewreven vloer:

"...dan was 't of ge op in veraoierlike, gemène menier pootje getrokke wiert, en dan laagde daor

1. Zie *Brabants 27* voor een artikel over Daamen.
2. Kubke Kladder = Pierre van Beek; 'Uit 't Klokhuis van Brabant', afl. 8; *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 21 november 1929.
3. Piet van Beers; in: 'Zomermiddag'; circa 2000, internet.
4. Dit ABC-boek zal in de loop van 2012 verschijnen.
5. Paul Spapens e.a., *Goedgetòld*, Tilburg 2004.
6. Jo van Tilborg, *Kosset den brèune eigeluk wèl trèkke – 2*; Tilburg 2007.
7. Jan Naaijkens, *Dés Biks*, Hilvarenbeek 1992.

te lellepoote op oewen imitaosie ijsvloer: en agge dan al oe ribben bij mekare hadt gescharreld, en oew ingewaande wè op z'n plots gedouwd en is gevuld of oe loopstekken nie gebroke ware, koste het loflied op den buunwaas begiene..."⁸

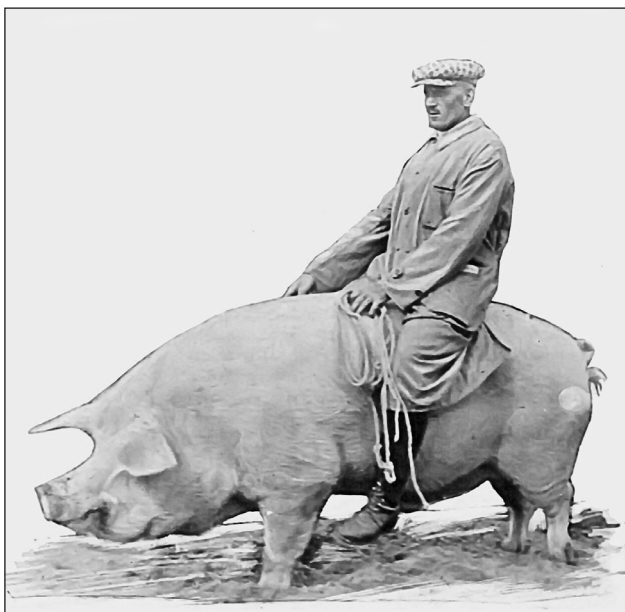
Waaipaole:

"Die bēen van der waaren ok un bietje aon de kromme kaant, net of ze op jonge lèèftèd al pèrd gereeje ha. Ene vent kèkt aaltij irst naor de bēen, verdomd asset nie waor is. Gracieuze schoene ha ze ok al gin aon, die zon trouwes nie gestaon hebben onder zon rèèchte waaipaolen."⁹

Varkens

Merk op dat de auteur van het laatste citaat zichzelf tegenspreekt. Eenerzijds zijn de benen *aon de kromme kaant*, meteen daarna zijn ze *rèèchte waaipaole*. De verklaring van 'kromme' met paardrijden doet denken aan O-benen, en dat sluit aan bij de benaming *vèèrekesvangers*. Pierre van Beek heeft dat woord als volgt verklaard:

"Wie uitgerust is met "verkensvangers", is in het weinig benijdenswaardig bezit van een stel O-benen. Het kwam wel voor, dat men lastige varkens of biggen in bedwang probeerde te houden door op de rug van de beesten te gaan zitten en ze dan met de benen te omklemmen. Op die manier hadden de benen dan tijdelijk de vorm van een hoepel of de letter 'O'."¹⁰

De varkensvanger. III.: Katholieke Illustratie, ca 1935.

Eerder had Van Beek al een andere uitdrukking voor kromme dan wel O-benen opgetekend:

"Van een man met opvallend kromme benen kon men horen zeggen: "Hij loopt mee 'nen bril; het is een goeie om een verken te vangen". De bril waarmee we hier te maken hebben, was een rond gat in de planken wand van een varkenskot. Het varken moest hier de kop door steken om uit de aan de buitenkant staande trog te kunnen eten.

Dit was bruikbaar voor een varken van drie maanden maar ook voor een groter. Het werd afgesloten met een houten schuif, welke door een pinnetje in een gaatje op bepaalde hoogte kon worden vastgezet."¹¹

Paarden

"Men meldt ons ook," schreef Pierre van Beek, "dat van iemand met kromme benen gezegd werd: Hij staat "vene teens". En hij voegde eraan toe: "Met dat "vene" weten we helemaal geen raad."¹² Ik ook niet, maar mogelijk bevatten de volgende gegevens toch aanwijzingen. De verbeelding lijkt afkomstig uit de wereld en de terminologie van de paardenfokkers of de hoefsmeden.

Het *WBD* geeft **teens** en **tins** als een uitdrukking van paardenfokkers voor 'onder het stappen de voeten naar binnen keren', en 'teens staan, tins staan' voor 'onder het stappen de benen kruiselings plaatsen'.¹³

De Brabantse spreekwoorden noemt **veneteens** (dus als één woord) maar geeft ook geen verklaring voor 'vene'. Wel tekende Mandos in Waalre (1987) op: "*veneteens staan* = met de tenen uit elkaar staan. (Tilburg '71)" Als de tenen naar binnen gekeerd staan, spreekt men, zegt Mandos, van 'toe teens'. Dit lijkt afgeleid uit de praktijk van de hoefsmid, die bij het beslaan van de hoeven rekening diende te houden met de stand van het paard op de hoeven. Stonden die hoeven naar binnen gekeerd, dan sprak de hoefsmid van een 'toontrederstand'; naar binnen gekeerd heette het 'Franse stand'.¹⁴ Het meest logisch is dus dat we met een duo te maken hebben: *toe* voor tenen naar binnen, en *vene* voor buiten.

In ieder geval lijkt deze been-, voet-, of teenstand een mooi voorbeeld van hoe in de dagelijkse praktijk van een agrarische samenleving de kenmerken van het dier zijn gebruikt voor de typering van het menselijk lichaam.

Wevers?

Voor *slaojbēen* zou iets dergelijks kunnen gelden.

Slaojbēen is verklaard als:

- 'rechte benen zonder kuiten';¹⁵
- 'lange slungelbenen' (naar analogie van *slaoj-hiele*).¹⁶

8. Naarus, 'Brieven van een oud Tilburger', circa 1940; www.cubra.nl

9. Zie noot 6.

10. Pierre van Beek, 'Tilburgse Taalplastiek' nr. 130; www.cubra.nl

11. Pierre van Beek, 'Tilburgse Taalplastiek' nr. 108; www.cubra.nl

12. Idem.

13. Zie *WBD* I.4: Het paard; 1977.

14. *De hoefsmid*; jrg. 5, 1901.

15. Zie noot 7.

16. Wil Sterenberg; zie *Woordenboek van de Tilburgse Taal* op www.cubra.nl

Het *WBD* voert dit woord terug op *laojbêene*, ofwel *ladebenen*, en die ladebenen zijn 'De twee verticale latten waarmee de weeflade aan de '(hang)ladebalk' bevestigd is.' La-benen zijn dus afkomstig uit de praktijk van het thuisweven. De vergelijking van benen met latten is inderdaad niet ongebruikelijk. Toch lijkt de verklaring onjuist.

In *Goedgetòld* wordt *slaoj* weer anders verklaard: "Kenmerkend aan sla zijn de slappe bladeren. In lijn hiermee ontstonden dialectwoorden die 'sloom' of 'suf' uitdrukken." Ik heb naar die woorden gezocht, maar ik heb ze niet kunnen vinden.

Het lijkt me logischer dat *slaojbêene* niets met het gewas *sla* / *slaoj* of het vroegere textiele *lade* / *laoj* te maken heeft, maar alles met het werkwoord *slaan* / *slaon*: het zijwaarts slaan met of het kruisen van de benen, zoals ook paarden dat doen volgens het *WBD*. Mocht u niet overtuigd zijn door deze verklaring, dan moet u toch eens een blik werpen op de hierbij afgebeelde prent van Cees Robben.

Ill.: Cees Robben 'Prent van de week', 24 oktober 1964.

Zien die *slaoi-beene* eruit als 'benen zonder kuiten'? Zijn dat *stalbêene* of *steigerpòltjes*? Slungelachtige benen, dan? Heeft ze grote voeten? Nee. Het zijn de mooie benen van een jongedame die onder het stappen de voeten kruist; die met haar benen 'slaat'.